

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ФАКТОР У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Б. АНДРУСИШИН
*доктор історичних наук, професор,
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
академік Української академії історичних наук,
заслужений діяч науки і техніки України*

Культурно-освітні процеси є складовими загального комплексу проблем українського національно-державного відродження, до яких належить також комплекс питань суспільно-політичних, соціально-економічних, військових, зовнішньої політики, торговельних, дипломатичних, духовно-церковних тощо, які являють собою складову більш складного явища — українського національного державотворення.

В основному проблематика взаємозв'язку та взаємозалежності духовності, культури, державності становить предмет наукового дослідження істориків, філософів, політологів, педагогів, які хоч і торкаються правових проблем, однак лише у контексті аналізу відповідного законодавства, а не історії права, що, зрештою, й зрозуміло.

Для кращого розуміння подій, які відбувалися в Україні у 1917–1921 рр., необхідно передусім мати уявлення про те, що являли собою українське суспільство й українська держава, утворена після Лютневої революції 1917 р., і яке було її співвідношення з культурою.

Дослідники української національно-демократичної революції та визволь-

них змагань 1917–1921 рр., розглядаючи незворотні у свідомості народу процеси, намагаються описати головне, що було створено у ті бурхливі роки українського національного відродження після майже двохсотлітньої бездержавності багатомільйонного українського народу.

Найчастіше науковці намагаються докопатися до причин поразки Української революції, падіння УНР. У своєму зверненні до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. 17 березня 2017 р. Президент України П. Порошенко навів слова І. Лисяка-Рудницького: «Було би помилково, — писав він, — говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України». На фундаменті української національної революції 1917–1920 рр., як наголосив Президент України, розвивалося «все дальше Українське життя». Водночас П. Порошенко поставив риторичне запитання: «Що у нас тоді пішло не так і чому ми втратили незалежність на відміну від наших найближчих сусідів?». Серед основних із них він назвав

хибну орієнтацію на федерацію з Росією і дурман «соціалістичної та комуністичної доктрин», які замість консолідації нації розпалили класову й соціальну ненависть між різними верствами українського суспільства і зробили його вразливим перед зовнішнім ворогом. Другою причиною було названо «недалекоглядний, короткозорий пацифізм», що завадив вчасно створити справжнє українське військо, тверезо оцінити загрозу з боку Росії для незалежної України», «брак міжнародної підтримки України в роки вирішальної сутички з росіянами», але «головне, що не дало тоді постати українській незалежній державі — брак внутрішньої єдності, політичні чвари, анархія, отаманщина».

Однак вирішальну роль у придуманні революції, на думку П. Порошенка, і з цим потрібно погодитися, відіграла «російська інтервенція, російські війська та російська зброя, <...> і російська пропаганда — так само, бо найсолідшими обіцянками українців улещували саме більшовики».

Можна вказати й на інші причини поразки визвольних змагань, але не про них ітиметься у цій статті. У центрі уваги представленої публікації — вплив культурно-освітнього чинника, духовності в цілому на організацію та функціонування національної держави. У контексті таких міркувань закономірно виходимо на осмислення рівня національної свідомості українського народу, його освіченості, грамотності, здатності до самостійних оцінок політичних і суспільних подій, рівня зрусифікованості загалом.

Цілком очевидним убачається те, чому більшовики, захопивши владу на безмежних просторах колишньої Російської імперії, одразу ж розпочали здійснювати «культурну революцію» — неграмотна людина, на думку вождя світового пролетаріату, перебуває поза політикою, нею легко маніпулювати. Як розуміють необхідність духовності

культури для кардинальних змін у політиці, пробудженні державницької свідомості задля організації та функціонування національної держави представники вузького кола української інтелігенції, здебільшого гуманітарної, які опинилися на чолі Української Центральної Ради, а згодом і Української Національної Республіки?

І. Лисяк-Рудницький трактує інтелігента так: «...його суспільною функцією є творення і зберігання духовних цінностей. Згідно з поглядами В. Липинського, — пише він, — люди, зайняті господарською творчістю у різних її видах (хліборобство, промисел, торгівля) або також економічно-непродуктивною військовою службою, не належать до інтелігенції, навіть коли мають високу освіту. Себто офіцер або купець із університетським дипломом не є інтелігентом у точному значенні. Зате треба до інтелігенції зарахувати науковців, учителів, літераторів, журналістів, юристів, лікарів та людей чимало інших зближених професій. Не забуваймо ще про одне інтелігентське звання: духовенство» [1, 361].

На межі XIX–XX ст., як наголошує І. Лисяк-Рудницький, коли «українська справа починає виростати у політичну площину, інтелігенція, що призвичаїлася до того, що вона є єдиною, репрезентанткою українського народу, перейняла на себе політичний провід» [1, 363].

Учений порівнює роль інтелігенції у два переломні періоди української історії, а саме: в XVII ст., коли «у 1648 р. вдалося весь об'єднаний народ підняти на зовнішню війну проти чужої польської влади, і то на війну, розпочату у найтяжчій до здійснення формі прямого збройного повстання. У 1917 р. українська енергія звернулася в великій мірі на внутрішню соціальну боротьбу.

Подвійна відповідальність падає на інтелігенцію за 1917–1920 роки. По-перше, за те, що вона йшла на монополізацію влади, політичного проводу

у своїх руках, себто піднялася на діло, що переростало її природні можливості. Але рівночасно падає на інтелігенцію відповідальність за гріх занедбання: вона не витвердила дійсно всенаціональної, відповідної до вимог часу ідеології» [1, 364].

Квінтесенцією інтелігентського світогляду 1917 р. було твердження про українців як демократичний народ «бо нема в нас жодних планів ані буржуазії», в чому вбачалося джерело нашої сили. З такого твердження випливало, що «національні вороги є рівночасно нашими соціальними ворогами», і, відповідно, «мотиви національного визволення зливаються з матеріальними інтересами. Єдиний представник української нації — це його інтелігенція», яка наскрізь є народною. Автор звертає увагу на нищівну критику таких теоретичних положень В. Липинським, який констатував, що нація, провідна верства якої «обмежена самою інтелігенцією, існує, щоправда, у сфері духу (література, наука), але не у сфері діяння політичних потуг. Реальне громадянське життя не може творитися без матеріальної сили господарської та військової. Духовні культурні цінності теж мають своє місце серед громадських сил, але місце далеко не виключне. Себто той суспільний уклад української нації (суспільство, яке складалося з селян, робітників і інтелігенції, без «панів» і буржуазії), що його народницька інтелігенція виставляла, як якийсь ідеал, у дійсності був лише проявом ненормального, скаліченого стану нашого збірного організму. Якщо українська нація мала б зажити повним життям, вона мусіла б зрегенерувати заниділі члени, мусіла б наново розвинути свої загублені в катастрофах минувшини матеріально продукуючі та войовничі класи». І. Лисяк-Рудницький свободу українців вбачав у межах правової держави, допускав синтез антагоністичних напрямів української політико-право-

вої думки з метою протистояння зовнішній агресії [1, 365].

На думку Ю. Шемшученка, характерна особливість Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. полягала в тому, що тогочасна Україна намагалася побудувати свою національну державність у правовому полі. Теоретичні засади такої державності було сформовано ще до початку революції у конституційних проектах М. Драгоманова, М. Міхновського, С. Дністрянського, М. Грушевського та деяких інших авторів [2, 553]. У процесі революції ці засади користувалися конкретною практикою державного будівництва.

Огляд історико-правової літератури засвідчує, що аналізу державно-правових ідей напередодні доленосних для України подій 1917 р., осмисленню державо- та правотворчих процесів у добу національно-визвольних змагань присвячено значну кількість праць, серед яких варто зазначити, зокрема, про дослідження О. Вівчаренка, В. Вязьного, В. Гончаренка, В. Горбатенка, Н. Єфремової, Н. Задираки, П. Захарченка, А. Іванової, Л. Комзюка, М. Кобилецького, О. Копиленка, О. Мироненка, А. Хитри, С. Осадчука, Т. Падковенко, А. Рогожина, В. Рум'янцева, Б. Тищика, І. Усенка, Ю. Шемшученка.

Більш повно окремі питання суспільно-політичної ситуації доби Української Центральної Ради висвітлено у працях В. Великочія, В. Верстюка, В. Капелюшного, Т. Осташко, Р. Пирога, О. Реєнта, В. Солдатенка, Ю. Терещенка й інших учених.

Що ж до внеску вчених, які в силу багатьох причин опинилися поза межами України, у дослідження історії українського права загалом і проблематики, присвяченої Українській національно-демократичній революції 1917–1921 рр. та визвольним змаганням, то необхідно виокремити праці таких із них, як: С. Баран, В. Гришко, С. Дністрянський,

О. Ейхельман, К. Костів, Р. Лащенко, К. Левицький, М. Лозинський, К. Лоський, Л. Окинцевич, Я. Падох, М. Стахів, М. Чубатий, С. Шелухін, А. Яковлів.

Доцільно зазначити, що сучасні історики права лише нещодавно розпочали більш ґрунтовно вивчати науковий доробок правознавців української діаспори.

Стислі історіографічні огляди наукового доробку істориків права щодо проблем вивчення національного й радянського державотворення і правотворення, державно-правової думки в Україні за революційної доби 1917–1921 рр. зробили сучасні українські історики та правознавці: М. Капелюшна, А. Красніцький, А. Пижик, Ю. Слюсаренко. Історико-правничій науці українських вчених-емігрантів у міжвоєнний період присвятили свої історіографічні огляди Ю. Древницький, О. Івасечко, В. Кавальчук, М. Кармазіна, Т. Маньгора, О. Мошак, О. Токарчук, Я. Турчин та ін.

Побіжно історичних особливостей проблем національно-культурного будівництва у період національно-визвольних змагань торкалися у своїх роботах Н. Агафонова, Л. Бадеева, В. Богуславська, О. Драч, А. Кравченко, І. Лебедева, С. Майборода, Р. Маньковська, С. Нестуля, І. Передерій, Д. Розовик, Н. Ротар, М. Собчинська, Н. Сорочан, Ю. Телячий.

Серед досліджень істориків української діаспори, які висвітлюють національно-визвольні змагання українського народу в цілому, але тією чи іншою мірою торкаються також історії перетворень у галузі культури в цей період, В. Капелюшний називає монографію Д. Дорошенка, у якій автор аналізує труднощі та перешкоди на шляху становлення української освіти, висвітлює боротьбу різних груп у національно-освітньому русі 1917–1921 рр., характеризує законодавчу діяльність Центральної Ради, Гетьманського уряду, Директорії у галузі культури, надає

позитивну оцінку здобуткам і з'ясовує невикористані можливості в культурному будівництві з позиції національно-демократичної концепції, аналізує узагальнюючі монографічні дослідження з проблем розвитку української культури П. Лончини і М. Семчишина. В. Капелюшний звертає увагу на те, що указані автори відводили певне місце, зокрема, розвитку українського культурного руху періоду визвольних змагань 1917–1921 рр., висвітленню розвитку освіти, науки, мистецтва, преси, театру, відродженню Української автокефальної православної церкви, утворенню Української академії наук, а також наголошує, що культурно-освітнім проблемам того часу увагу приділено в діаспорних виданнях І. Нагаєвського та Т. Гунчака [3, 277–278].

Серед нового історико-правового доробку українських правників доцільно виділити дисертацію С. Шитого, присвячену проблематиці організації, становленню, розвитку і функціонуванню вищих органів управління народною освітою в Україні за часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр. У своєму дослідженні С. Шитий уперше комплексно проаналізував соціально-політичну базу діяльності органів управління освітою УНР доби Української Центральної Ради, що полягала в активній громадській позиції професійних учительських об'єднань та організацій, політичній підтримці розвитку національної освіти партіями більшості, сформованої в УНР, що сприяло ухваленню освітнього законодавства відповідно до потреб суспільно-політичного життя. Він встановив, що за незначний період організації та діяльності Генерального секретарства, а потім і Міністерства народної освіти УНР — вищих органів управління освітою в добу УЦР, було досягнуто значних успіхів завдяки активній співпраці з громадськими об'єднаннями та державній політиці першочерговості фінансування освіти.

С. Шитий визначив організаційно-правові засади створення Товариського суду честі, який мав функціонувати при Міністерстві народної освіти як морально-етичної складової управління освітою, та довів, що діяльність органів управління освітою УНР періоду УЦР організувалася на принципах академічної свободи, мобільності, децентралізації, поваги до прав і свобод людини, на яких засновано сучасну європейську освітню систему [4, 3, 4].

Законодавство Української Центральної Ради стало не тільки політично-правовою, а й ідеологічною базою процесу подальшого державотворення в Україні за доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Як стверджує Ю. Шемшученко, ідеологія як система ідей, поглядів та ідеалів, що стосуються суспільного життя, є орієнтиром у розвитку суспільства й держави. «При цьому ідеологія може бути прогресивною і регресивною, — наголошує академік, — прогресивна ідеологія сприймається суспільством добровільно, свідомо, а регресивна (наприклад, фашистська, диктаторська) нав'язується суспільству, в тому числі і за допомогою методів примусу» [5, 79].

Зазначаючи про роль впливу культури як одного з найважливіших складників суспільного розвитку на процес українського державного будівництва після повалення самодержавства внаслідок Лютневої революції 1917 р., варто навести класичне розуміння терміна «культура» у науковій літературі.

Д. Антонович в широкому розумінні культурою вважав «все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості як в царині матеріальній, так і духовній, в царині громадського життя, звичаїв та побуту» [6, 17].

Через культуру суспільство може реалізувати свій творчий потенціал, долучитися до надбань світової цивілізації, зберегти матеріальні, науково-

технічні й інтелектуальні багатства, історико-культурну спадщину країни.

Термін «культура» у перекладі з латинської мови означає «обробка», «виховання», «освіта», «облагородження» — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж його історії, та різноманітних форм діяльності, спрямованої на їх виробництво, засвоєння і застосування.

Відповідно до поділу людської діяльності на матеріальну й духовну розрізняють матеріальну та духовну культуру. До матеріальної культури належить система цінностей, які є продуктом матеріального виробництва й задовольняють матеріальні потреби людей (приміром, знаряддя праці, житло, одяг, транспорт, зв'язок), а також діяльність щодо створення вказаних цінностей. До духовної культури належать духовні цінності (форми суспільної свідомості, наукові теорії, твори художньої літератури, образотворчого мистецтва, соціальні норми тощо), які виконують регулятивну, прогностичну й інші суспільні функції, що впливають на відповідні форми людської діяльності. Головними формами духовної культури є наука, освіта і мистецтво. Важлива складова духовної культури — культура політична. Культура постійно впливає на засоби здійснення політичної влади, сама ж вона розвивається значною мірою залежно від політики та її змін [7, 179].

Важливою складовою загальної культури є правова культура, яка охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (права, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворчість, правозастосовна й інша правова діяльність). Правова культура — це одна з категорій загальнолюдських цінностей, невід'ємний компонент правової держави [8, 37].

Суттєвий внесок у дослідження різноманітних аспектів правової культури зробили С. Алексєєв, В. Бабкін, Т. Балюк,

С. Назаренко, В. Головченко, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Козюбра, В. Котюк, Л. Макаренко, О. Менюк, Н. Оніщенко, В. Опришко, П. Рабінович, В. Сальніков, О. Сешітко, В. Співак, С. Станік, В. Цветков, Ю. Шемшученко та інші вчені [9, 285].

Жодна держава в світовій історії не могла існувати без культури. В усі часи культура була одним із найважливіших складників соціального розвитку, привносила у життя держави певну духовність.

У сучасній науці теорії права культуру розглядають у трьох нерозривно пов'язаних аспектах: способи соціокультурної діяльності людини, результати цієї діяльності та ступінь розвиненості особистості.

Зв'язок права і культури не такий міцний, як співвідношення права й політики, права та моралі. Однак він наявний, оскільки право становить вагомий частину загальнолюдської культури.

Право визначає і специфічний вид загальної культури — правову культуру.

Основоположною культурною цінністю є саме право та правові закони. Законом закріплюються вихідні цінності процедурно-процесуального порядку. Відносна самостійність закону в тому, що він здатен активно впливати на всі прояви правової культури. По-перше, будучи проявом правової ідеології, закон здатний живити правові ідеї, сприяти появі нових, більш прогресивних підходів до вирішення проблем правового регулювання. По-друге, на основі закону видаються підзаконні нормативно-правові акти, формуються правові інститути, що свідчить про рівень правової культури. По-третє, через закон і заснованих на ньому підзаконних актах затверджується система вчинків та відносин, що відповідають мінімальним стандартам культури. По-четверте, законом створюються або формуються ті органи, які здатні нести юридичну культуру в широкі маси.

Держава має важливе значення для культури, оскільки забезпечує загальносоціальні функції (підтримання правопорядку, захист населення, регулювання найважливіших систем функціонування суспільства), що є найважливішою передумовою культури, без чого суспільство потрапляє під владу локальних сил і місцевих інтересів. Держава — важливий «замовник» і «спонсор», підтримує культурну діяльність або надає привілеї.

Таким чином, культура й держава взаємопов'язані поняття, які доповнюють один одного [10, 158, 159].

У загальній теорії права йдеться про таке. Там, де суспільство, мають бути й обов'язкові правила поведінки, або соціальні норми, які визначають поведінку людини у суспільстві, ставлення її до інших людей. Соціальні норми різноманітні: норми права, норми моралі, норми релігії, звичаї, традиції, політичні норми, корпоративні норми, культурні норми тощо.

Культурні норми — це стандарт культурної діяльності, що регулює поведінку людей, свідчить про їх належність до конкретних соціальних і культурних груп та виражає їхні уявлення про бажане. Культурні норми, як і інші соціальні норми, регулюють відносини між членами суспільства.

Водночас економічні й соціальні відносини не існують поза культурним простором, заснованим на особливостях національної культури, релігії, традиції [11, 161, 162].

Завдання норм полягає в тому, щоб підтримувати соціальні спільноти у тісному, життєздатному, активно-функціональному стані, забезпечувати порядок у суспільстві, запобігати небезпечним проявам внутрішньовидової агресії, спрямованим проти собі подібним.

Соціальні норми закріплюють певний порядок у суспільних відносинах, є необхідним елементом суспільного буття.

Сутність будь-якого соціального порядку — зміст духовної культури людей, що становить гуманістичний вимір прогресу.

Мислителі минулого і вчені сучасного стверджують, що духовна культура народу, яка ґрунтується на відчутті одухотворення світу, що дарує людині чари своєї краси й досконалості, відчуття цієї досконалості, повагу й любов до неї, а також до людини як до вершини земного творення, формують її моральну зрілість, яка виявляється у ідеях, вченнях, віруваннях, що, в свою чергу, формують духовність і вдачу народу, витворюють його світогляд та сповнюють духовне життя, єднаючи в етнічну спільноту в різні історичні епохи.

Важливим фактором соціального порядку є право, покликане забезпечити соціальну стабільність та безпеку за допомогою законів. Проте лише той соціальний порядок забезпечує соціальний прогрес, який передбачає побудову системи загальнолюдських цінностей, зокрема: цінність людського життя, шанування предків, турбота про ближніх та інші підвалини світової культури [12, 264–266].

Як стверджує Н. Оніщенко, складність людського існування полягає в тому, що воно відбувається одночасно в кількох вимірах: у природному, або вітальному, в соціумному, культурному, політичному, правовому [13, 12].

Вирвавшись із духовно-культурного простору Російської імперії, заснованої на тріаді «вера — царь — отечество», Українська Центральна Рада запропонувала свою систему цінностей.

Ціннісним змістом пронизане усе людське життя. Цінності — це серцевина світогляду людини, певний ідеал особистості, міра значущості речей, явищ, подій. Поняття «цінність» завжди трактувалося наукою як усталене уявлення про те, що є святим для людини, тієї чи іншої соціальної групи, суспільства в цілому. Цінності дають

зможу пов'язати різні часові модули (минуле, теперішнє, майбутнє), визначити системи пріоритетів, способи соціального визнання, критерії оцінок, будувати багаторівневі системи орієнтації у світі [14, 181].

Зміст понять, на яких тримався старий устрій Російської держави, був зрозумілим і зводився до такого: ідея Бога, яка домінувала над усім, передбачала сакральність і культ морального закону («закону Божого»), який був обов'язковим як для правлячої касты, так і для народних мас, він робив їх рівно відповідальними за долю країни. Церква, по суті, була складовою державного апарату. Особа царя уособлювалася з поняттям держави, гарантуванням всезагальної справедливості, домінуванням загального добра над корпоративними інтересами окремих класів і соціальних груп. Культ Бога (моралі) та помазанника Божого царя (держави) в уяві народу існували як заповідь, що державні інтереси будуть домінуючими й приватні інтереси правлячих кіл не матимуть підґрунтя для існування.

Скинувши царя, усунувши з громадсько-політичного життя бога, не залучивши до державного будівництва церкву («попів»), українська соціал-демократія не зуміла на місці «Закону Божого», «старої» моралі обов'язку поставити нову мораль, нову систему цінностей [15; 16; 17].

Суспільна свідомість кінця XIX — початку XX ст. виробила достатній інтелектуальний багаж, на основі якого політичні партії та інші соціальні сили могли здійснювати побудову суспільного життя. Українська соціал-демократія покладала надії на реформістські, парламентські методи боротьби, відкидаючи кривавий насильницький шлях реалізації пролетаріатом своєї історичної місії [18, 669–677].

У програмах основних політичних партій було передбачено два альтернативні напрями розвитку суспільства:

перший (реформістський) — еволюційне безболісне перетворення сучасної суспільної організації; другий (радикальний) — злам існуючої організації суспільства і стрибок у якісно новий стан.

Перший напрям обстоювала більшість українських соціал-демократів, есерів, соціалістів-федералістів. Саме ці сили визначали політичний курс Української Центральної Ради, а згодом і Директорії УНР. За реалізацію другого напрямку боролися більшовики й інші радикальні партії та групи.

Українська Центральна Рада доби УНР «розривалася» між потребою вирішувати для соціуму передусім питання про матеріальну чи духовну культуру, що набуло горезвісного вислову «як не буде соціалістичної, то не треба ніякої української держави». У пошуках соціальної та національної рівноваги правляча еліта обрала царину духовної культури.

Така позиція української влади пояснюється тим, що Українська Центральна Рада була зв'язана угодами з Тимчасовим урядом про утримання органів влади в Україні від вирішення нагальних питань соціально-економічного устрою аж до Установчих Зборів. Тому національні політичні сили на перше місце ставили найболючіші для пригнобленого народу вимоги: визнання національної території, децентралізація системи управління з передачею місцевої влади до рук національних сил, національна школа, суд тощо. Практично аж до прийняття III Універсалу боротьба Української Центральної Ради з російським урядом відбувалася у площині закріплення конституційно-правового становища й не поширювалася на соціально-економічні відносини. Віддавши на відкуп Тимчасовому уряду розв'язання важливих соціально-економічних проблем, Українська Центральна Рада на першому етапі революції втратила вагомий вплив на робітництво, де зна-

чний вплив мали російські більшовики, а також ради робітничих депутатів і профспілки.

Як наголошують П. Кононенко та Т. Кононенко, вирішуючи переважно державно-політичні проблеми, Українська Центральна Рада та обидва її уряди до кінця свого існування насамперед опікувалися науково-освітніми питаннями.

Науковці зазначають, що ще 26 червня 1917 р. було створено ґрунтовну програму національної системи освіти підготовки кадрів для неї. На основі цієї програми складено й обнародовано декларацію Генерального Секретаріату стосовно освітніх напрямів, проблем, перспектив. Було проведено два педагогічні з'їзди (у квітні та серпні 1917 р.) і Всеукраїнський професійний з'їзд (13–15 серпня 1917 р.), на яких головним завданням ставилося: сприяти освітньому розвитку народу шляхом боротьби з темрявою, «що охопила нашу землю після чужого панування» (з матеріалів наради 15–20 грудня 1917 р.).

Відкриття Київського народного університету відбулося 5 жовтня, а 7 листопада 1917 р. створено Педагогічну академію, покликану дбати про підготовку вчителів з українознавства. Варто наголосити, що всі ті організаційні заходи здійснювалися за умов неймовірної фінансової і матеріальної скрути та найскладніших державно-політичних і соціально-економічних конфліктів [19, 245].

Російська соціал-демократія в особі Тимчасового уряду в пориві демократизації, намагаючись пом'якшити соціальне напруження у суспільстві, попервах надала зелене світло для задоволення деяких соціально-економічних і національно-культурних вимог українства. Так, розпочалася українізація школи і освіти. Велика роль у цьому належить I Всеукраїнському педагогічному з'їзду та II Всеукраїнському вчительському з'їзду, які відбулися, відпо-

відно, 5–6 квітня і 10–12 серпня 1917 р. Основну роботу з їх підготовки та проведення здійснили Товариство шкільної освіти на чолі з П. Холодним, а потім і Генеральне секретарство освіти, очільником якого був І. Стешенко [20, 463].

Перетворення в галузі духовної культури отримали підтримку найбільш дієвої на той час сили — військових. Український військовий з'їзд 7–8 травня 1917 р. прийняв резолюцію про обов'язкове проведення з осені цього ж року навчання у школах України українською мовою із забезпеченням прав національних меншин; українська початкова школа мала бути обов'язковою, загальною і утримуватися за рахунок державних коштів, як і нововідкриті українські гімназії та середні школи. Обов'язковою українізацію з'їзд вважав і для існуючих середньої та вищої шкіл (гімназій, університетів, спеціальних інститутів (за умови збереження прав національних меншин), справу якої залишав у компетенції Української Центральної Ради. Проголошувалася поступово українізація армії шляхом відкриття для військових шкіл із вивчення рідної мови, видавництво газет, журналів [21].

Відповідно до рішень Першого Всеукраїнського педагогічного з'їзду при УЦР створювалася Всеукраїнська шкільна рада, а при комітеті Ради — шкільна комісія, намічалася широка програма українізації вчительських семінарій та інститутів України. Підлягала українізації і духовна школа.

Із проголошенням 10 червня 1917 р. І Універсалу, в якому прозвучало звернення до всіх українців самостійно організуватись і негайно приступити до закладення підвалин автономного ладу, утворення Комітетом УНР 15 червня 1917 р. Генерального Секретаріату, результати роботи І Всеукраїнського педагогічного з'їзду було покладено в основу діяльності Генерального секретарства справ освітніх, що розпочав

функціонувати у складі уряду як вищий орган управління системою освіти в Україні. Генеральним секретарем освіти став голова товариства шкільної освіти І. Стешенко. Першим відділом у складі секретаріату освіти був відділ початкової школи, основне завдання якого полягало в організації початкових українських шкіл [22, 1–2 зв.]. Згодом розпочав роботу відділ середньої та вищої школи, на початку серпня — відділ позашкільної освіти. Одночасно створювалися відділи мистецтва, серед яких музичні, театральні, пластичні мистецтва, художньої промисловості. Розпочали роботу відділи охорони пам'яток і бібліотечно-архівний. Генеральний секретар мав до своїх послуг канцелярію. Штат Генерального секретарства освіти наприкінці серпня 1917 р. налічував усього 12 осіб, серед яких, зокрема: І. Стешенко — генеральний секретар, П. Холодний — товариш генерального секретаря, О. Сушицький — завідувач відділу вищої освіти, С. Русова — завідувачка відділу дошкільної і позашкільної освіти, О. Приходько — завідувач музичного відділу. У вересні апарат секретарства зріс більш як утричі й налічував 41 особу. Структурно секретаріат поділявся на відділи середньої і вищої школи, дошкільної та позашкільної освіти, музичної освіти, відділи мистецтв і канцелярії [22, 61 зв.]. Упродовж жовтня — листопада 1917 р. структура апарату секретарства була в основному впорядкована.

Із перших днів діяльності Генерального секретаріату освіти І. Стешенко видає численні звернення, циркуляри. Програмними з них стали: «Українці, йдіть в рідну школу!» (червень), «До українського учительства!» (2 липня), «До українського народу» (13 жовтня). У цих документах генеральний секретар освіти закликає педагогів перебрати до своїх рук керування шкільною освітою, перетворити українську мову на державну, провести реальну

українізацію шкіл. Він пропагує скасувати шкільні округи, ввести спеціальних комісарів по народній освіті, які підпорядковувалися б винятково Секретаріату освіти, що і було прийнято УЦР.

Паралельно відбувається також українізація державного апарату. Водночас, взявши курс на широкий розвиток самостійних національних культур народів колишньої царської імперії, які населяли Україну, згідно із параграфом 20 статуту Генерального Секретаріату, схваленого Малою Радою 16 липня 1917 р., усі закони, адміністративні приписи й постанови, проголошені українською мовою, необхідно було публікувати також російською, єврейською і польською мовами [23, 182].

Генеральне секретарство народної освіти проводило роботу, пов'язану із вдосконаленням управління школою. У повітах очолили просвітянську справу повітові комісари з народної освіти. Вони відповідно до законодавства про освіту того часу керували крім шкіл позашкільними і дошкільними навчальними закладами, на них покладалися обов'язки підготовки та проведення шкільної реформи, організація взаємозв'язку між центральними органами управління освітою і місцевими закладами освіти.

II Всеукраїнський учительський з'їзд підтвердив і поглибив національно-демократичні засади створення та розвитку української школи, конкретизував соціальні аспекти реформи освіти. На з'їзді головним завданням було визначено сприяння освітньому розвитку народу, намічено шляхи створення національної школи, підтримано пропозиції про право всіх громадян на безоплатну освіту із забезпеченням учнів підручниками, одягом і продуктами, а також про обов'язковість і світськість освіти. Зважаючи на недостатність вчительських кадрів, особливо національно-свідомих вчителів — українців (як зауважує соціолог М. Шаповал, із 37,5 тис. народних вчителів, які

працювали в Україні, тільки 1–2 тис. були свідомими українцями, решта — байдужими або такими, що вороже ставилися до української культури [24, 40]), з'їзд звернувся до УЦР з пропозицією вжити заходів щодо звільнення мобілізованих до війська вчителів і повернення їх на попередні місця роботи [25, 637].

Перші кроки Секретаріату освіти, особливо українізація, викликали супротив серед деяких працівників освіти і передусім керівництва Київської шкільної округи. Київський професійний учительський союз оголосив бойкот секретаріату і вимагав усунення І. Стешенка з посади. Проти українізації виступила реакційна професура Київського університету св. Володимира, який вважався осередком антиукраїнських елементів. З «україножерською» статтею «Против насильственной украинизации Южной Руси» у газеті «Киевлянин» 18 липня виступив відомий українофоб В. Шульгин [25, 570].

Дослідники української культури В. Даниленко та Н. Ротар наводять виділені дослідниками та сучасниками Української революції 1917–1920 рр. групи громадян, що мали власне, чітко сформоване ставлення до політики українізації. Перша група — це більшість населення України, яка активно, принципово і послідовно підтримувала ідею української освіти та культури. До другої групи належали помірковані громадяни, які вважали, що українізацію необхідно провадити повільно, обережно й поступово. Вони займали очікуючу позицію. Російське громадянство і більшість учительства становили третю групу, яка визнавала потребу в українській школі, але на практиці не сприяла її становленню, відстоювала збереження російської культури й освіти для українців. Четверта група — це урядовці та частина зросійщеної міської інтелігенції, вороже налаштовані проти української школи. Вони, радше,

готові були прийняти українознавство в російській мові, ніж українізацію [26, 240].

На проведення культурно-освітньої політики Секретаріату освіти цілком очевидно впливали як загально-політичні обставини в Україні, так і присутність військового чинника, зокрема, близькість фронтів, на яких воювала багатонаціональна армія Російської держави. У суспільстві з ініціативи УЦР 8–15 вересня 1917 р. відбувся з'їзд представників народів Росії, у резолюціях якого гарантувалося у майбутній федеративній державі право кожного народу, що населяв Росію, на національно-персональну автономію, а також право, забезпечене державним законом, користуватися своєю мовою як у місцях державних чи крайових установах, так і в органах місцевого самоврядування, з визнанням російської мови загальнодержавною, без надання їй жодних переваг у шкільній, судовій, церковній справах [27, 51].

Деяко згодом означену на з'їзді ідею було відображено у III Універсалі та ухваленому УНР 9 січня 1918 р. Законі «Про національно-персональну автономію», згідно з яким «кожна з націй, що населяла Україну, має право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію» [28, 99]. Як бачимо, українська влада забезпечувала те, що не мало аналогів в історії і являло собою одну з найяскравіших сторінок Української революції та свідчило про високі морально-етичні якості й далекоглядність українських очільників.

Таким чином, УЦР створювала умови для формування на землях України різних цивілізацій, які існують не лише у різному географічному просторі, а й у духовному, культурному, економічному, політичному та правовому, а також у різних часових вимірах. Їх зіткнення призводить до соціальних і політичних конфліктів. Як пише Д. Донцов, означеним цивілізаційним

розломом сповна скористалися більшовики, які на місце здетонованої християнської релігії поставили нову «євангелію» комунізму: «На місце знищеного за царату, а згодом за Тимчасового уряду культу держави — більшовизм поставив новий культ держави у вигляді непохитної догми «совєтської влади». Нарешті, на місце усуненої правлячої верхівки білої — поставив він свою нову партію, яка при всіх її вадах, своєю чуткістю, дисципліною, безоглядністю і цілеспрямованістю сильно різнилася від демократичних еліт» [29, 301]. Дика, розгнзудана стихія народного гніву, збуджена революційними надіями 1917-го та Громадянської війни, як зазначає В. Андрущенко, здійснила воістину небачений у світі «культурний переворот»: у буквальному розумінні розстрожила традиційні суспільні норми, зламала закони, винищила професійно підготовлених суб'єктів культури й на їх місце поставила «людину натовпу» (професійного революціонера) з її облудним світоглядом, позірними закличками, брехливою мораллю. Ліквідація неграмотності й залучення народних мас до вершин творчості й культури здійснювались дозовано і під жорстким контролем з боку тих, хто був «нічим», але забавив «стати всім».

У результаті так званих соціалістичних перетворень поряд із традиційно народними цінностями, які народ зберіг усупереч революційним настановам («людини у шкіринці», «людини з рушницею»), в суспільстві утвердились стандарти наскрізь фальшиві, дисбалансові, невірноважені. Культурними у дійсному розумінні радянське суспільство, як і радянську людину, можна було назвати лише умовно. Світ жив за іншими стандартами, іншою мораллю й іншою культурою, повернення до яких, можливо, і є тією єдиною стежкою, якою наше суспільство може ввійти у загальнолюдський контекст цивілізації [30, 476].

Один із активних учасників національно-визвольних змагань І. Мазепа, аналізуючи уроки відродження української державності 1917–1921 рр., зазначав, що українські соціалісти не могли не виступати проти правих українських груп у тих випадках, коли вони своєю консервативною політикою, зокрема в справах суспільно-господарських реформ, фактично гальмували боротьбу з поширенням більшовицьких впливів в Україні. І. Мазепа звинувачував праві групи у тому, що вони не бачили, що самими національними кличами не можна у нас повести народні маси на боротьбу, не розуміли, що крім кличів національних потрібна певна соціальна програма для задоволення господарських інтересів широких мас народу [31, 28–29]. Що ж до українських самостійників, як пише І. Мазепа, то вони у змаганні за українську державу, зокрема М. Міхновський, головними ворогами вважали російських кадетів, боротьба з якими «тяжча, ніж була з царським урядом» [32, 161, 164].

Протиріччя між соціальним і національним в українській революції І. Мазепа прагне пов'язати з соціальною психологією українського народу, який в умовах колоніальності втратив державницькі ознаки: «У нас на Україні, — зазначає він, — через недостачу почуття історичної традиції після вибуху революції 1917 р. не тільки в народних масах, а й серед деякої свідомішої інтелігенції, став вирішальну роль відігравати момент соціальний, а не національний: мовляв, вирішення соціальних і господарських справ вирішить одночасно і проблеми національні» [32, 168]. Державницькою «наявністю» українців скористалися зовнішні сили. «Цей конфлікт між моментом соціальним і національним червоною ниткою проходить через усю українську боротьбу протягом перших років революції. Тепер, після приходу в Україну більшовиків (які обіцяли темним масам все, аби повести їх за собою), він дедалі

більше розкладає, ослаблює й знесилює і без того ще молодий та незміцнілий український національний організм [32, 169].

Після Жовтневого перевороту у Петрограді (1917 р.), який викликав рішучий осуд і неприйняття у Києві, УЦР проголосила III Універсал. Україна одержала найменування Українська Народна Республіка. Утворення УНР створило нові можливості для законотворчої діяльності. Так, 5 грудня 1917 р. було прийнято Закон про шкільне правління, згідно з яким Секретарству освіти передавалися всі школи та просвітні установи, що діяли на території УНР. Водночас духовні, військові, залізничні, сільськогосподарські, національні, медичні та правничі навчальні заклади залишалися в адмінпідпорядкуванні відповідних відомств до проведення майбутньої шкільної реформи. Секретарству освіти доручалося встановити контроль за навчальними планами та предметами, а шкільній раді — загальний нагляд [23, 515].

Законом УЦР від 28 грудня 1917 р. скасовувалися шкільні округи (Київський, Харківський та Одеський) як «органи зайвої централізації», натомість упроваджувався інститут комісарів у складі чотирьох українців і трьох не українців, які призначалися генеральним секретарем освітніх прав, а комісари — за згодою із секретарствами (російських, єврейських та польських справ). Всі справи органів переходили до відповідних секретарств і органів місцевого самоврядування [28, 75].

Українська Центральна Рада 8 січня 1918 р. затвердила поданий І. Стешенком проект Закону про встановлення окремої штатної посади вчителя української мови і літератури для середніх та вищих початкових шкіл усіх відомств, а також учительських і духовних семінарій та інститутів [33, 97]. В одному з перших досліджень періоду української незалежності про

Генеральний Секретаріат УЦР О. Галенко і Д. Яневський, проаналізувавши протоколи засідань уряду, дійшли висновку щодо досить безсистемної його роботи. Приємнішим винятком стали, як вони наголошують, «лише окремі питання культури, що виносилися на розгляд генеральним секретарем освіти І. Стешенком», які «несуть на собі відбиток ґрунтовної попередньої підготовки» (у їх обговоренні часто брали участь зацікавлені особи та фахівці) [33, 19–20].

Визначними постатями в організації системи управління культурно-освітньою сферою того часу були: генеральний секретар освіти у складі Генерального секретаріату І. Стешенко [34, 147–151] та останній міністр освіти УНР періоду Української Центральної Ради В. Прокопович [35, 142–147].

В основі державної діяльності І. Стешенка лежали педагогічні погляди, спрямовані на необхідність підняття інтелектуальних сил української нації для духовного відродження. На його думку, здобутками автономії України мають користуватися всі народи, які мешкають на її території, але український народ мав забезпечити свої права як державний господар власної землі. Під керівництвом і за безпосередньої участі генерального секретаря І. Стешенка тільки до осені 1917 р. було відкрито 53 українські середні школи, зокрема й 3 українські гімназії в Києві. У 1918 р. в Україні діяло 1 162 вищі початкові школи. Протягом 1917–1918 рр. українська влада відкрила два університети в Києві та Кам'янець-Подільську, історико-філологічний факультет у Полтаві, Українську академію мистецтв, Українську академію наук. Діяло понад 100 учительських курсів, 952 «Просвіти», виходило 63 періодичні видання, побачило світ 1 084 найменування книг українською мовою [35, 147–151].

Делегований від партії соціалістів-федералістів до складу Ради Народ-

них Міністрів на чолі з В. Голубовичем, В. Прокопович у складних умовах німецько-австрійської присутності в Україні відзначився активною діяльністю на посаді міністра, дбав про безперервне функціонування державного апарату, технічних підрозділів, позаяк вважав, що перерва у їх діяльності «може шкідливо позначитися на інтересах державних справ» [28, 313]. І навіть тоді, коли через постійні розбіжності з керівництвом уряду він разом із іншими міністрами — членами партії соціалістів-федералістів — С. Шелухіним (міністр судових справ) та І. Феценком-Чопівським (міністр промисловості та торгівлі) змушені були вийти зі складу Ради Народних Міністрів, В. Прокопович 2 травня 1918 р. у останньому наказі подякував співробітникам за співпрацю та закликав їх зберігати спокій і «проводити далі справу, твердо пам'ятаючи, що не можна ані на хвилину припинити чи ослаблювати як найінтенсивнішу роботу організації рідної школи, бо то — основа нашої державності» [36, 5].

В. Прокоповичу належить ідея запровадження у Міністерстві народної освіти та уряді загалом принципу персональної політико-правової та морально-етичної відповідальності урядовця за свої дії. Означена вимога не втратила актуальності й сьогодні.

Безперечно, ідеї, які панували серед наукової освіти напередодні національної революції 1917 р., мали вплив на практичне будівництво української держави. Опинившись на чолі революції, багато хто з українських вчених, громадських діячів уже під час революції переломлювали і переосмислювали наукові теоретичні положення, намагаючись втілити їх у життя. Особливий інтерес становлять погляди людей, які самі були творцями і провідниками культурно-освітньої політики.

Напередодні національної революції 1917 р. в українсько-політичній думці тривав пошук шляхів національного й

соціального визволення українського народу. Доля цієї революції, як і доля окремих суспільних класів у ній, багато в чому була зумовлена не лише рівнем політичної зрілості її дійових осіб, а й тими доктринами, які виробила й трансформувала українська суспільно-політична думка на зламі цього часу. Автор доходить такого висновку: українські соціал-демократи, які тримали кермо революції у своїх руках, виходили з того, що соціально-економічний поступ України можливий лише в контексті загальносвітового розвитку й насамперед разом із поступальною ходою найбільш економічно розвинених країн. Саме на парламентські успіхи робітників Англії через лейбористську партію поклала надії українська соціал-демократія, відкидаючи кривавий насильницький шлях реалізації пролетаріатом своєї історичної місії.

Українські інтелектуали на зламі XIX–XX ст. витворили низку соціально-політичних проєктів, своєрідних цивілізаційних зразків для відродження державного життя українського народу. Спільним для них було те, що становленню державності передували потужний рух народу за соціальне і духовне відродження України на істинно демократичній основі.

Прірва між доктринерським схоластицизмом і реаліями життя була такою великою, що цивілізовано подолати її не вдалося жодній політичній силі. Більшовики зуміли це зробити, заповнивши безодню утопічними обіцянками, демагогією, трупами своїх політичних противників, а згодом — своїх же союзників у боротьбі. Намітилася небезпечна тенденція підміни реальної суті політики гаслом.

Українська влада із запропонованою демократичною політикою перемогти не могла, бо народ чекав дива, вірив пустим обіцянкам, а дива не було. У силу своєї інтелігентності обіцяти нереальне, як це зробили більшовики,

вони не могли, уникаючи разом із тим диктатури.

Підбиваючи підсумки діяльності окремих державних інституцій, зокрема Генерального секретаріату освіти Української Центральної Ради, згодом — Народного Міністерства Освіти Української Центральної Ради, можна констатувати позитивні результати їхньої урядової діяльності.

За тринадцять із половиною місяців існування Українська Центральна Рада поновила в українського народу державницьку свідомість, що більш як двісті років внаслідок російської окупації придушувалась царизмом.

В умовах кардинальних соціально-економічних і суспільно-політичних збурень УЦР плекала ідею парламентської держави, створила державницькі структури — Генеральний Секретаріат та Раду Народних Міністрів, які мали в організації своєї діяльності однакові проблеми, передусім пов'язані з кадровим забезпеченням, наявністю фахового адміністративного досвіду, труднощами побудови урядової вертикалі. Органи управління культурно-освітньою сферою мали ті ж самі проблеми, що й уся українська влада, водночас вони перебували у дещо кращому становищі, ніж інші урядові чинники. Це, як убачається, пояснюється тим, що управління справою української культури, освіти, науки взяли у свої руки саме представники гуманітарної української інтелігенції, для яких ця справа була добре знайома, вони розумілися на ній, знали її зміст, були, власне, її творцями, на відміну, скажімо, від справ економічних, технічних, військових, господарських, дипломатичних, політичних тощо, де представники українського народу не мали належного представництва у силу обставин свого розвитку. Головне, що зробила Українська Центральна Рада, як пише Н. Полонська-Василенко, то це «добилася визнання прав українського народу на свою державу, на свою культуру, свою

мову. Головна заслуга Центральної Ради полягала в тому, що вона заклала фундамент для української школи: укладено було навчальні плани для українських шкіл — народних, середніх, засновано українські гімназії, яких до осені 1917 р. було вже 53 (на приватні та громадські кошти). Звичайно, фактично мало було зроблено у галузі народної освіти, але треба рахуватися з тією опозицією, яку весь час становили педагоги і головним чином батьки, що мали в школах великий вплив через батьківські комітети [37, 486, 487]. Н. Полонська-Василенко наголошує, що після створення Міністерства народної освіти на чолі з В. Прокоповичем «посунулася вперед» і справа української школи, складно широкі плани заснування українського університету в Кам'янці-Подільському, народних університетів — у Києві, Харкові, Одесі, професійних шкіл, Педагогічної академії та Академії мистецтв у Києві. Ці плани було частково реалізовано у часи існування Української держави (1918 р.).

Вважаємо, що ефективність роботи органів управління культурно-освітньою сферою можна пояснити насамперед тим, що її здійснювали високого рівня фахівці, патріоти-українці. В роботі державних органів управління освітою і культурою простежується системність і постійний напрям розвитку. Кадрові зміни в уряді не впливали на загальний курс.

Окрім того, як стверджує у своїй дисертації С. Шитий [4], причинами ефективності роботи було затвердження програми діяльності органів управління освітою досліджуваного періоду, підготовленої на основі результатів роботи професійних учительських з'їздів та фінансування освітньої галузі на засадах першочерговості. Важливу роль також відіграло впровадження практики розподілу повноважень між органами управління освітою та громадськими організаціями, формування

яких здійснювалося на основі принципу професіоналізму, в результаті чого органи управління освітою того часу діяли досить послідовно, системно й ефективно. Політика УЦР у галузі освіти була такою успішною, що її результати покладено в основу успіхів культурно-просвітньої політики Української держави гетьмана П. Скоропадського і українізацію початку 20-х рр. ХХ століття.

Можна констатувати досить високий рівень розвитку правового забезпечення культурно-освітньої галузі. Відрізняючись попервах простотою написання, із часом підготовка документів здійснювалася відповідно до загальних стандартів і вимог, що ставилися до офіційних документів.

Документи Генерального секретарства освіти та Народного міністерства освіти характеризувалися низьким рівнем колізійності, простежується поступове зростання правової та фахово-юридичної культури управлінців державного апарату, які творили українське культурно-освітнє законодавство, вийшовши з правового поля загальноімперського російського кшталту.

А такі етично-правові знахідки органів управління культурно-освітньою сферою, як принцип особистої політико-моральної відповідальності уряду, створення Товариського суду честі, який мав поза судовою системою надавати морально-правову оцінку діяльності педагогічних працівників, розподіл повноважень між державними органами управління та громадськими організаціями і професійними об'єднаннями, запровадження на законодавчому рівні принципів академічної свободи та мобільності, широкої автономії тощо свідчать про прогресивність і суголосність із кращими європейськими зразками.

Безперечно, власне факт проголошення автономії, а згодом і Української держави, встановлення дипломатичних відносин із державами Антанти,

Четверного союзу й іншими країнами, а особливо успіхи в культурно-освітньому напрямі державотворення, суспільно-політична перемога над українськими більшовиками змусили звернутися до «багнетів з півночі». Причинами падіння державності доби Української Центральної Ради став комплекс як зовнішніх чинників, так і внутрішніх недоліків та прорахунків у роботі вищих органів державної влади, основними з яких були, зокрема: відсутність розуміння у політичних лідерів того часу необхідності оперативного створення бездоганної армії для оборони Української Народної Республіки, рішучості та наполегливості у цій справі, взаємозв'язку центрального апарату виконавчої влади з місцевими органами влади, контролю за виконанням своїх рішень; проблеми щодо кадрового

забезпечення, відсутність фахового адміністративного досвіду під час побудови урядової вертикалі тощо. Таким чином, у складних умовах перебування на території України спочатку більш як мільйонної російської армії, а згодом майже півмільйона німецько-австрійських військ українська влада робила перші кроки в реалізації задекларованої культурно-освітньої політики, які в силу комплексу як об'єктивних обставин, так і суб'єктивних прорахунків Української Центральної Ради та її урядів (Генерального Секретаріату та Ради Народних Міністрів) не були реалізовані. Проте її основоположні засади стали добрим фундаментом для подальшого розвитку та практичного втілення у діяльності українських урядів періоду Гетьманату та Директорії УНР.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ.: У. Гавришків, Я. Ящика. — Київ : Основа, 1994. — Т. 2. — 573 с.
2. *Шемшученко Ю. С.* Вибрані праці / Ю. С. Шемшученко. — Київ : Юридична думка, 2010. — 608 с.
3. *Капелюшний В. П.* Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності та національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) : моногр. / В. П. Капелюшний. — Київ : Олан, 2003. — 608 с.
4. *Шитий С. І.* Органи управління освітою Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / С. І. Шитий. — Київ, 2014. — 15 с.
5. *Шемшученко Ю. С.* Вибране / Ю. С. Шемшученко. — Київ : Юридична думка, 2005. — 592 с.
6. *Українська культура : лекції* / за ред. Д. Антоновича ; упоряд. С. В. Ульяновська ; вст. ст. І. М. Дзюби ; додатки: С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — Київ : Либідь, 1993. — 592 с.
7. *Політологічний енциклопедичний словник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. — Київ : Генеза, 1997. — 400 с.
8. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. — Київ : Українська енциклопедія, 1998. — Т. 5. — 2003. — 736 с.
9. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні* : моногр. / кол. авт. ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. — Київ : Юридична думка, 2007. — 424 с.
10. *Лебедева О. В.* Сучасна держава та правова культура: взаємообумовленість категорій / О. В. Лебедева // Сьомі юридичні читання : матеріали міжнарод. наук. конф. (19–20 травня 2011 р.). — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — С. 157–159.
11. *Лисюк І. І.* Роль культурних норм у розвитку суспільства / І. І. Лисюк // Сьомі юридичні читання : матеріали міжнарод. наук. конф. (19–20 травня 2011 р.). — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — С. 159–163.
12. *Ступак А. Л.* Право як соціокультурна цінність / А. Л. Ступак // Сьомі юридичні читання : матеріали міжнарод. наук. конф. (19–20 травня 2011 р.). — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — С. 263–266.
13. *Оніщенко Н. М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : моногр. / Н. М. Оніщенко ; відп. ред.: акад. НАН України Ю. С. Шемшученко. — Київ : Юридична думка, 2008. — 320 с.
14. *Макаренко Л. О.* Право як феномен цивілізації і культури / Л. О. Макаренко // Сьомі юридичні читання : матеріали міжнарод. наук. конф. (19–20 травня 2011 р.). — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011.
15. *Ульяновський В. І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради) : навч. посіб. / В. І. Ульяновський. — Київ : Либідь, 1997. — 200 с.
16. *Андрусишин Б. І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. / Б. І. Андрусишин. — Київ : Либідь, 1997. — 176 с.

17. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — 282 с.
18. Андрусишин Б. І. Політико-правова модель розвитку України у суспільно-політичній думці кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Б. І. Андрусишин // Україна дипломатична. — Київ, 2016. — Вип. ХVІІ. — 991 с.
19. Кононенко П. Українознавство як політика і філософія Центральної Ради / П. Кононенко, Т. Кононенко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради) : матеріали наук. конф. (20 березня 1997 р.). — Київ : Ін-т історії України, 1997. — Ч. ІІ.
20. Нова Рада. — 1917. — 9 травня.
21. Українізація школи в УНР. Українське державотворення: невитребуваний потенціал : словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. — Київ : Либідь, 1997. — 560 с.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 2581. — Оп. 1. — Спр. 25. — 61 арк.
23. Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. — К. : Наукова думка, 1996. — Т. 1. — 587 с.
24. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. — Київ : Україна, 1994. — 47 с.
25. Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року: документи і матеріали / упоряд. : В. Верстюк (керівник) [та ін.]. — Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2003. — 1024 с.
26. Даниленко В. Основні напрями реформування шкільної освіти в Україні за доби Центральної Ради / В. Даниленко, Н. Ротар // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради) : матеріали наук. конф. (20 березня 1997 р.). — Київ : Ін-т історії України, 1997. — Ч. ІІ.
27. Реєнт О. П. З'їзд поневолених народів (8–15 вересня 1917 р.), (21–28 вересня н. ст.) / О. П. Реєнт, Б. І. Андрусишин. — Київ : Історичні зошити, 1994. — 71 с.
28. Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. — Київ : Наукова думка, 1997. — Т. 2. — 424 с.
29. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — 2-ге вид. — Дрогобич : Відродження, 1991. — 341 с.
30. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. — Київ : Атлант ЮЕМСі, 2005. — 498 с.
31. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин. — Київ, 1995. — 192 с.
32. Мазепа І. Підстави нашого відродження : у 2 ч. / І. Мазепа. — М. : Прометей, 1946. — Ч. І. — 180 с.
33. Галенко О. І. Перший уряд демократичної України / О. І. Галенко, Д. Б. Яневський. — Київ : Ін-т історії України АН України, 1992. — 74 с.
34. Шитий С. І. Іван Стещенко — перший міністр освіти України / С. І. Шитий // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. — 2010. — Вип. 10. — С. 146–151. — (Серія 18: Економіка і право).
35. Шитий С. І. Питання національної відповідальності уряду в політико-правових поглядах В. К. Прокоповича / С. І. Шитий // Економіка і право. — 2012. — Вип. 20. — С. 142–147.
36. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 50. — 191 арк.
37. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. — Київ : Либідь, 1992. — Т. 2. — 608 с.

REFERENCES

1. Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese [Historical essays], Kyiv: Osnova, 1994, vol. 2, 573 p.
2. Shemshuchenko Iu. S. Vybrani pratsi [Selected Works], Kyiv: Iurydychna dumka, 2010, 608 p.
3. Kapeliushnyi V. P. Zdobuta i vtrachena nezalezhnist: istoriografichniy narys ukraïnskoi derzhavnosti ta natsionalno-vyzvolnykh zmahan (1917–1921 rr.) [Received and lost independence: historiographical sketch of Ukrainian statehood and national liberation competitions (1917–1921)], Kyiv: Olan, 2003, 608 p.
4. Shyti S. I. Orhany upravlinnia osvitoiu Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky doby Ukraïnskoi Tsentralnoi Rady (berezen 1917 — kviten 1918 rr.) [Educational management bodies of the Ukrainian People's Republic during the period of the Ukrainian Central Rada (March 1917 — April 1918)], Kyiv, 2014, 15 p.
5. Shemshuchenko Iu. S. Vybrane [Selected], Kyiv: Iurydychna dumka, 2005, 592 p.
6. Ukraïnska kultura [Ukrainian culture], Kyiv: Lybid, 1993, 592 p.
7. Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk [Political Science Encyclopedic Dictionary], Kyiv: Heneza, 1997, 400 p.
8. Iurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia], Kyiv: Ukraïnska entsyklopediia, 1998, vol. 5, 2003, 736 p.
9. Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraïni [Problems of realization of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine], Kyiv: Iurydychna dumka, 2007, 424 p.

10. Lebedieva O. V. Suchasna derzhava ta pravova kultura: vzaiemoobumovlenist katehorii [Modern state and legal culture: interdependence of categories], *Somi iurydychni chytannia*, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011, pp. 157–159.
11. Lysiuk I. I. Rol kulturnykh norm u rozvytku suspilstva [The Role of Cultural Norms in the Development of Society], *Somi iurydychni chytannia*, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011, pp. 159–163.
12. Stupak A. L. Pravo iak sotsiokulturna tsinnist [Law as Socio-Cultural Value], *Somi iurydychni chytannia*, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011, pp. 263–266.
13. Onishchenko N. M. Spryiniattia prava v umovakh demokratychnoho rozvytku: problemy, realii, perspektyvy [Perception of law in conditions of democratic development: problems, realities, perspectives], Kyiv: Iurydychna dumka, 2008, 320 p.
14. Makarenko L. O. Pravo iak fenomen tsyvilizatsii i kultury [Law as a phenomenon of civilization and culture], *Somi iurydychni chytannia*, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011.
15. Ulianovskiy V. I. Tserkva v Ukrainiskii Derzhavi 1917–1920 rr. (doba Ukrainiskoi Tsentralnoi Rady) [The Church in the Ukrainian State 1917–1920 (the day of the Ukrainian Central Rada)], Kyiv: Lybid, 1997, 200 p.
16. Andrusyshyn B. I. Tserkva v Ukrainiskii Derzhavi 1917–1920 rr. (doba Dyrektorii UNR) [The Church in the Ukrainian State 1917–1920 (the day of the Directorate of the UPR)], Kyiv: Lybid, 1997, 176 p.
17. Andrusyshyn B. I., Bondarenko V. D. Derzhavno-tserkovni vidnosyny: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [State-church relations: history, current state and prospects of development], Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2010, 282 p.
18. Andrusyshyn B. I. Polityko-pravova model rozvytku Ukrainy u suspilno-politychnii dumtsi kintsia XIX — pochatku XX st [Political and legal model of Ukraine's development in the socio-political thought of the late XIX — early XX centuries], *Ukraina dyplomatychna*, Kyiv, 2016, Issue XVII, 991 p.
19. Kononenko P., Kononenko T. Ukrainoznavstvo iak polityka i filosofii Tsentralnoi Rady [Ukrainian Studies as Politics and Philosophy of the Central Rada], *Tsentralna Rada i ukrainskyi derzhavotvorchyi protses (do 80-rychchia stvorennia Tsentralnoi Rady)*, Kyiv: In-t istorii Ukrainy, 1997, Part II.
20. Nova Rada [New Council], 1917, 9 travnia.
21. Ukrainizatsiia shkoly v UNR. Ukrainiske derzhavotvorennia: nevytrebuvanyi potentsial [Ukrainianization of the school in the UPR. Ukrainian state-building: unclaimed potential], Kyiv: Lybid, 1997, 560 p.
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine], F. 2581, Op. 1, Spr. 25, 61 ark.
23. Ukrainska Tsentralna Rada: dokumenty i materialy [Ukrainian Central Rada: documents and materials], Kyiv: Naukova dumka, 1996, vol. 1, 587 p.
24. Shapoval M. Sotsiologiia ukrainskoho vidrodzhennia [Sociology of Ukrainian Renaissance], Kyiv: Ukraina, 1994, 47 p.
25. Ukrainyskiy natsionalno-vyzvolnyi rukh. Berezen — lystopad 1917 roku: dokumenty i materialy [Ukrainian national liberation movement. March — November 1917: documents and materials], Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2003, 1024 p.
26. Danylenko V., Rotar N. Osnovni napriamy reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini za doby Tsentralnoi Rady [Main directions of school education reform in Ukraine in the time of the Central Rada], *Tsentralna Rada i ukrainskyi derzhavotvorchyi protses (do 80-rychchia stvorennia Tsentralnoi Rady)*, Kyiv: In-t istorii Ukrainy, 1997, Part II.
27. Reient O. P., Andrusyshyn B. I. Zizd ponevolenykh narodiv (8–15 veresnia 1917 r.), (21–28 veresnia n. st.) [The congress of enslaved peoples (September 8–15, 1917), (September 21–28)], Kyiv: Istorychni zoshyty, 1994, 71 p.
28. Ukrainska Tsentralna Rada: dokumenty i materialy [Ukrainian Central Rada: documents and materials], Kyiv: Naukova dumka, 1997, Part II, 424 p.
29. Dontsov D. Dukh nashoi davnyny [The Spirit of Our Antiquity], Drohobych: Vidrodzhennia, 1991, 341 p.
30. Andrushchenko V. P. Orhanizovane suspilstvo. Problema orhanizatsii ta suspilnoi samoorhanizatsii v period radykalnykh transformatsii v Ukraini na rubezhi stolit. Dosvid sotsialno-filosofskoho analizu [Organized society. The problem of organization and social self-organization during the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century. The experience of social and philosophical analysis], Kyiv: Atlant IuEmSi, 2005, 498 p.
31. Andrusyshyn B. I. U poshukakh sotsialnoi rivnovahy. Narys istorii robitnychoi polityky ukrainskykh uriadiv revoliutsii ta vyzvolnykh zmahan 1917–1920 rr. [In search of social equilibrium. Essay on the History of the Labor Policy of the Ukrainian Government for the Revolution and the Liberation Movements of 1917–1920], Kyiv, 1995, 192 p.
32. Mazepa I. Pidstavy nashoho vidrodzhennia [The basis of our revival], Moskva: Prometei, 1946, Part I, 180 p.
33. Halenko O. I., Ianevskiy D. B. Pershyi uriad demokratychnoi Ukrainy [The First Government of Democratic Ukraine], Kyiv: In-t istorii Ukrainy AN Ukrainy, 1992, 74 p.
34. Shyti S. I. Ivan Steshenko — pershyi ministr osvity Ukrainy [Ivan Stetschenko — First Minister of Education of Ukraine], *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 2010, Issue 10, pp. 146–151.
35. Shyti S. I. Pytannia natsionalnoi vidpovidalnosti uriadu v polityko-pravovykh pohliadakh V. K. Prokopovycha [Questions of the National Responsibility of the Government in the Political and Legal Views of V. K. Prokopovich], *Ekonomika i pravo*, 2012, Issue 20, pp. 142–147.

36. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine], F. 2201, Op. 1, Spr. 50, 191 ark.
37. Polonska-Vasylenko N. Istoriia Ukrainy [History of Ukraine], Kyiv: Lybid, 1992, vol. 2, 608 p.

Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради

Анотація. Українське національне державотворення доби Української національно-демократичної революції і визвольних змагань 1917–1921 рр. поставило на злобу дня необхідність розв'язання цілого комплексу суспільно-політичних та соціально-економічних проблем, серед яких одними з найважливіших постали культурно-освітні питання віками поневоленого народу.

У статті автор висвітлює широке розуміння і значення культури у державному будівництві загалом і періоду Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради зокрема. порушується питання ролі й відповідальності інтелігенції за творення та збереження духовних цінностей, моделювання політико-правової парадигми суспільного розвитку України напередодні і після повалення самодержавства й проголошення УНР. Акцентовано увагу на зв'язку загальної та правової культури і його проявах у добу УНР, висвітлено спробу молодого української держави вирватися з духовно-культурного простору Російської імперії і запровадити свою систему цінностей.

Доведено важливу роль громадських організацій у творенні державних органів управління культурно-освітньою справою, а також у законотворчих процесах Української Народної Республіки.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Генеральний секретаріат освіти, Народне міністерство освіти, І. Стешенко, В. Прокопович, освіта, культура, III Універсал.

Андрусишин Б. Культурно-образовательный фактор в государственных образовательных процессах Украинской Народной Республики в период Украинской Центральной Рады

Аннотация. Украинское национальное государствообразование времен Украинской национально-демократической революции и освободительной борьбы 1917–1921 гг. поставило на злобу дня необходимость решения целого комплекса общественно-политических и социально-экономических проблем, среди которых одними из важнейших были культурно-образовательные вопросы поработанного народа.

В статье автор освещает широкое понимание и значение культуры в государственном строительстве в целом и периода Украинской Народной Республики времен Украинской Центральной Рады в частности. Ставится вопрос о роли и ответственности интеллигенции за создание и сохранение духовных ценностей, создание политико-правовой парадигмы общественного развития Украины накануне и после свержения самодержавия и провозглашения УНР. Акцентируется внимание на связи общей и правовой культуры и ее проявлении во времена УНР, освещена попытка молодого украинского государства вырваться из духовно-культурного пространства Российской империи и ввести свою систему ценностей.

Доказывается важная роль общественных организаций в создании государственных органов управления культурно-образовательным делом, а также в законотворческих процессах Украинской Народной Республики.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, Украинская Народная Республика, Генеральный секретариат образования, Народное министерство образования, И. Стешенко, В. Прокопович, образование, культура, III Універсал.

Andrusyshyn B. Cultural and Educational Factor in the State-Building Processes of the Ukrainian People's Republic at the time of the Ukrainian Central Rada

Annotation. The Ukrainian national state structure of the times of the Ukrainian national democratic revolution and the liberation struggle of 1917–1921. put on the brink of the day the need to address a whole range of socio-political and socio-economic problems, among which one of the most important before the centuries before the enslaved people were cultural and educational issues.

In the article the author highlights the broad understanding and significance of culture in state construction in general and the period of the Ukrainian People's Republic of the times of the Central Rada in particular. It poses the question of the role and responsibility of the intelligentsia for the creation and preservation of spiritual values, the creation of a political and legal paradigm for the social development of Ukraine on the eve and after the overthrow of the autocracy and the proclamation of the UPR. Attention is focused on the connection between the general and legal culture and its manifestation in the days of the UPR, the attempt of the young Ukrainian state to break away from the spiritual and cultural space of the Russian Empire and introduce its own value system is shown.

The important role of public organizations in the creation of state bodies for the management of cultural and educational work is proved, as well as in the legislative processes of the Ukrainian People's Republic.

Key words: Ukrainian Central Rada, Ukrainian People's Republic, General Secretariat of Education, People's Ministry of Education, I. Steshenko, V. Prokopovich, education, culture, III wagon.